

Komunizm

na peryferiach

Komunizm na peryferiach

**Rubieże ideologii
i rzeczywistości społecznej**

pod redakcją Magdaleny Bogusławskiej i Zuzanny Grębeckiej

© Copyright by Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Wydawnictwo LIBRON
Warszawa – Kraków 2013

ISBN 978-83-64275-32-6

Recenzenci:

prof. dr hab. Aleksander Wirpsza (Leszek Szaruga), dr hab. Jakub Sadowski

SERIA „WSCHÓD – ZACHÓD – KONFRONTACJE”

Rada Serii:

dr Magdalena Bogusławska (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr Douglas Clayton (University of Ottawa, Kanada)
prof. dr hab. Jurij Domanskij (Iwerskoj Gosudarstwiennoj Uniwiersitet, Rosja)
dr Zuzanna Grębecka (Uniwersytet Warszawski) – sekretarz Serii
prof. dr hab. Andrzej de Lazari (Uniwersytet Łódzki)
dr Elżbieta Przybył-Sadowska (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Jakub Sadowski (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie/Uniwersytet
Warszawski) – sekretarz Serii
prof. dr hab. Wiktor Skrunda (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Aleksander Wirpsza (Leszek Szaruga) (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Uniwersytet Jagielloński)
dr hab. Dorota Urbank (Uniwersytet Warszawski) – przewodnicząca Serii

Publikacja dofinansowana przez Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej,
Instytut Kultury Polskiej, Stowarzyszenie Katedra Kultury Uniwersytetu Warszawskiego
oraz Rektora Uniwersytetu Warszawskiego

Redakcja naukowa: Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka

Opracowanie indeksów: Zuzanna Grębecka

Skład: Małgorzata Piwowarczyk

Projekt okładki: Ryszard Kajzer

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

SPIS TREŚCI

	Wstęp: <i>Komunizm na peryferiach, peryferie komunizmu</i>	9
CZĘŚĆ I: PRAKTYKI ŻYCIA CODZIENNEGO		
Patrycjusz Pająk	<i>Dwie prowincje. Pociąg</i>	17
Tadeusz Czekalski	<i>Życie codzienne w kooperatywie jako motyw w albańskim filmie fabularnym</i>	39
Wojciech Józwiak	<i>System dla pomysłowych Sojalistyczna ekonomia w krzywym zwierciadle bułgarskiej komedii filmowej</i>	55
Zuzanna Grębecka	<i>Komunistyczna codzienność – obszar zainteresowań i praktyka badawcza</i>	69
Katarzyna Orszulak- -Dudkowska	<i>Praktyki życia codziennego w okresie PRL-u Analiza rachunków domowych</i>	93
Miroslava Malešević	<i>Pokusy socjalistycznego rajnu – zwiastuny społeczeństwa konsumpcyjnego w filmie jugosłowiańskim lat sześćdziesiątych</i>	113
CZĘŚĆ II: RUBIEŻE IDEOLOGII		
Jasmina Šuler Galos	<i>Neue Slowenische Kunst jako projekt polityczny</i>	139
Magdalena Bogusławska	<i>Peryferie systemu, pogranicza teatru</i>	155
Anna Gawarecka	<i>Diamenty w popiele i perły na dnie – ludzie na marginesie dziejów w twórczości Bohumila Hrabala</i>	175
Natalia Wyszogrodzka- -Liberadzka	<i>Dojrzewanie w cieniu Tity – Obożawatelj trena Jasmina Imamovicja</i>	197
Maciej Czerwiński	<i>Kod narodony w chorwackich i serbskich syntezach historycznych publikowanych w komunistycznej Jugosławii</i>	209

Srdan Radović	<i>Nazwy ulic jako przypomnienie przeszłości: marginalizacja pamięci o komunizmie w przestrzeni publicznej miast postjugosłowiańskich</i>	231
Nicole Dołowy-Rybińska	<i>Między instytucjonalizacją i folkloryzacją – kultura lużycka w NRD</i>	253
Łukasz Bukowiecki	<i>Skansen w PRL-u, PRL w skansenie</i>	273
Robert Kulmiński	<i>Rubieżę ideologii Komunistyczna Partia Czech i Moraw, czyli komunizm po komunizmie</i>	289
	NOTY O AUTORACH	305
	SPIS ILUSTRACJI	315
	INDEKSY	321

WSTĘP

Komunizm na peryferiach, peryferie komunizmu

Prezentowana książka jest czwartą – po tomach *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, *Komunistyczni bohaterowie. Tradycja, kult, rytuał* i *Komunistyczni bohaterowie. Przemiana, bunt, odrzucenie* – pracą zbiorową badaczy podejmujących transdyscyplinarną, a przy tym antropologicznie ukierunkowaną refleksję nad cywilizacją komunizmu. Jest też zarazem kolejną inicjatywą funkcjonującego przy Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego Interdyscyplinarnego Zespołu Badania Kultury Komunizmu w Europie Środkowej i na Balkanach – owocem spotkań, debat, konferencji. Z pewnością nie wyczerpuje ona zaanonsowanej w tytule problematyki, ale też została pomyślana jako punkt wyjścia dla dalszych prac badawczych oraz zaproszenie do dyskusji.

Uruchomienie w mniejszym lub większym stopniu w poszczególnych tekstach perspektywy antropologicznej, polegającej na uwzględnieniu kulturowych uwarunkowań, implikacji i kontekstów opisywanych zjawisk, a także sposobów ich rozumienia, pozwala uspołnić koncepcję tomu. Z kolei zestawienie materiału z różnych obszarów obecnie poskomunistycznej części Europy oraz wykorzystanie zróżnicowanych narzędzi etnograficznych, filmoznawczych, filologicznych, filozoficznych i in. stwarza możli-

wość uchwycenia złożoności problemowej i metodologicznej zagadnienia peryferyjności komunizmu.

Dotychczasowe prace Zespołu Badań Kultury Komunizmu, których zapisem są między innymi wspomniane wyżej publikacje, dały podstawę do tego, by sformułować tezę, że to właśnie peryferyjność jest modalnością doświadczenia komunizmu, zarówno w jego wymiarze bytowym, jak i symbolicznym. W tym sensie prezentowane w niniejszym zbiorze teksty traktują nie tyle o komunizmie rozumianym dogmatycznie i paradygmatycznie – choć zawsze pozostaje on układem odniesienia – ile o jego regionalnych mutacjach, niekanonicznych adaptacjach, przewartościowaniach, kontestacjach i marginesach.

Obszarem zainteresowania w ujęciu geograficznym są kraje Europy Środkowej i Bałkanów, a więc terytoria niejako z natury obciążone skazą prowincjonalności, którą doświadczenie komunizmu zdaje się utrwalać, skazując kraje tego regionu na oddalenie, wtórność, zapóźnienie oraz odcięcie od centrów będących katalizatorami cywilizacyjnego rozwoju. Prowadzi to z jednej strony do autokolonizującej refleksji, która – jak dowodzą poszczególne studia – może stać się mechanizmem samomarginalizacji i samowykluczenia, chociaż z drugiej strony stwarza twórczy impuls dla poszukiwania alternatyw, własnych sposobów adaptacji do komunistycznego uniwersum lub dróg ucieczki odeń. Wydaje się, że na tym właśnie polega paradoks tego trudno definiowalnego doświadczenia – wyznaczając sztywne granice, generując efekt klaustrofobii, w ostatecznym rozrachunku okazuje się mieć ono działanie transgresyjne.

Peryferyjność wiąże się także z nieustannym negocjowaniem granic między tym, co publiczne i prywatne, zbiorowe i indywidualne, oficjalne i intymne. W wielu interesujących nas przypadkach prowadzi to między innymi do redefinicji pojęcia codzienności i zmian jej społecznej percepcji poprzez upolitycznienie i ideologizację związanych z nią praktyk. Codzienność przestaje zatem być niezauważalną powszednością, przekształca się w z dnia na dzień podejmowany wysiłek autonomicznego decydowania o modelach i trajektorii życia, zaś wybór stylu życia przybiera formę oporu lub walki z systemem. Peryferyjność w takich warunkach przejawia się też poprzez patologie zachowań i postaw społecznych – egoizm podszyty konsumpcjonizmem, kombinatorstwo będące owocem biurokratyzacji i doprowadzanej do absurdu instytucjonalizacji życia kolektywu. Kolejnymi czynnikami, które zaburzają sprawne działanie systemu, wydają się

konserwatyzm i tradycjonalizm przejawiające się w obyczaju i mentalności. Potęgują one poczucie obcości i opresyjności cywilizacji komunizmu, która zostaje skonstrastowana z tym, co postrzegane jako swojskie, autochtoniczne i oswojone. Często, jak pokazują prezentowane w zbiorze artykuły, afirmacja tych wartości prowadzi do ich petryfikacji, do zastępowania autentycznej etniczności folklorystycznym konstruktem bądź do pseudoetnograficznej mitologizacji wyobrażeń na temat relacji międzykulturowych.

Polem dyskusji z dogmatycznym centrum, narzędziem jego krytyki i prób przewyciężenia szczególnie wyraźnie stają się w rzeczywistości „socwiczka” działania artystyczne. Próg wyznacza tu między innymi lekcja kontrkultury, która uświadamia zarówno twórcom, jak i komunistycznym decydom, że ortodoksja utraciła ożywczą więź ze swymi korzeniami. Przemiana postaw elit – którą należałoby określić mianem małej stabilizacji nowej klasy – prowadzi do delegitymizacji ich pozycji w oczach pozostałych warstw społeczeństwa. W reakcji na to środowiska artystyczne obierają różne strategie postępowania. Obok otwartego buntu i dysydenc-twa, mamy do czynienia z nieoczywistymi taktykami, takimi jak ketman i nadidentyfikacja. Obok zmian dotyczących formuły politycznego czy też społecznego zaangażowania sztuki dostrzec należy także związane z nimi znaczące przeobrażenia języka artystycznego, mającego nie tylko stanowić nośnik nowych form refleksowania polityczności, ale także modelować społeczną rzeczywistość.

Autorzy podejmują również rozważania dotyczące współczesnej recepcji komunizmu, istotnej zwłaszcza z perspektywy nowych podmiotów politycznych, które stają przed koniecznością podjęcia wysiłku redefinicji własnej tożsamości i usytuowania dziedzictwa komunizmu w na nowo konstruowanym porządku zbiorowej pamięci, wobec nowych centrów aksjologicznych. Lokalna refleksja o doświadczeniu komunizmu z jednej strony podlega ideologizacji w ramach nowych, polityczno-partyjnych koncepcji programowych, a także w duchu narodowych – nierzadko wręcz nacjonalistycznych – partykularyzmów, które dążą do marginalizacji jego kulturotwórczej roli w dyskursie historycznym. Z drugiej zaś włączana zostaje w tryby komercjalizacji, w wyniku czego kojarzone z tą epoką inność, prowincjonalność, dziwaczność stają się pożywką zabiegów uęgotycznienia, estetyzacji lub też banalizacji obrazu komunistycznego świata.